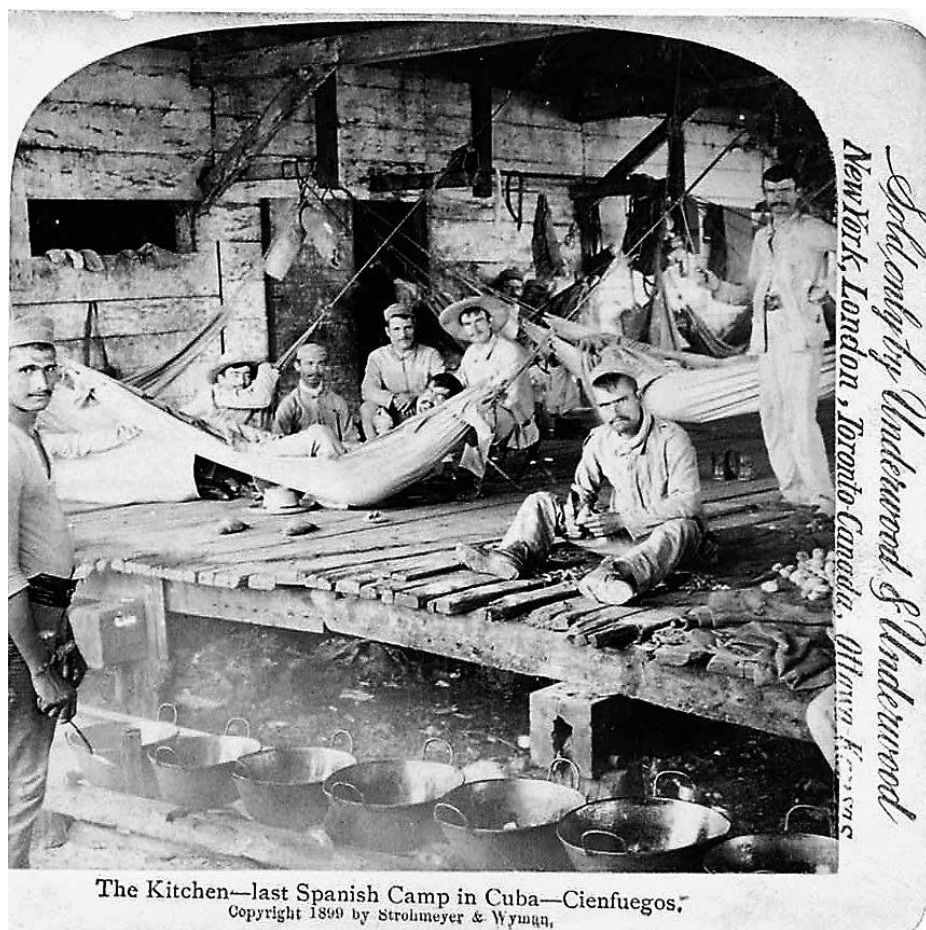

L'impost de sang de Guerra de Cuba (1895-1898)

José Luis Cifuentes Perea, llicenciat en Història Contemporània per la Universitat de Barcelona

L'últim campament espanyol a Cuba. Cienfuegos. Font: Library of Congress (<https://www.loc.gov/item/93501333/>).

The Kitchen—last Spanish Camp in Cuba—Cienfuegos.
Copyright 1899 by Strolmeyer & Wynnan.

Breu introducció

L'objectiu principal del present article, que publiquem en dues parts, és aportar dades sobre els soldats riudomencs que van participar i malauradament morir a la Guerra d'Independència de Cuba (1895-1898). En aquesta primera entrega donem el context històric necessari per entendre el conflicte i parlem de la vida dels soldats de l'època. Reservem pel segon capítol de l'article, que publicarem en el proper número de la revista *Lo Floc*, les dades concretes dels joves de Riudoms que, a dia d'avui, coneixem i que van morir a la colònia transatlàntica fent la guerra.

Context històric

En 1887, avantsala dels esdeveniments del 98, juntament amb el territori peninsular en el continent europeu l'Estat espanyol conservava a més de les Illes Balears i les illes Canàries, «*los Presidios de la costa de África, como Ceuta, Melilla, Chafarinas, Peñón de la Gomera y Alhucemas; las islas de Fernando Póo, Annobón,*

Riudoms a la (1895-1898) (la part)

*Corisco, Mosquitos, en el golfo de Guinea, además de una porción de tierra firme en el cabo de San Juan, sobre la misma costa africana; las islas de Cuba y Puerto Rico con sus dependencias de los islotes de Pinos, Pasage, Culebrera y Bieques, en América, mar de las Antillas; y las islas Filipinas, Carolinas y Marianas, en número de más de tres mil, en Oceanía*¹.

Totes aquestes possessions quedaran reduïdes de forma dràstica quan el 10 de desembre de 1898 i a través de l'anomenat Tractat de París, Espanya «renuncia [a] todo derecho de soberanía y propiedad sobre Cuba» al mateix temps que cedia als Estats Units les illes de Puerto Rico i les altres que estan sota la seva sobirania a les Índies Occidentals i l'illa de Guam a l'Arxipèlag de les Mariannes i finalment «Espanña concede a los Estados Unidos el archipiélago conocido por las Islas Filipinas...»²

La història de la independència cubana, objectiu parcial del nostre estudi, és una història de no menys de trenta anys; el seu primer capítol

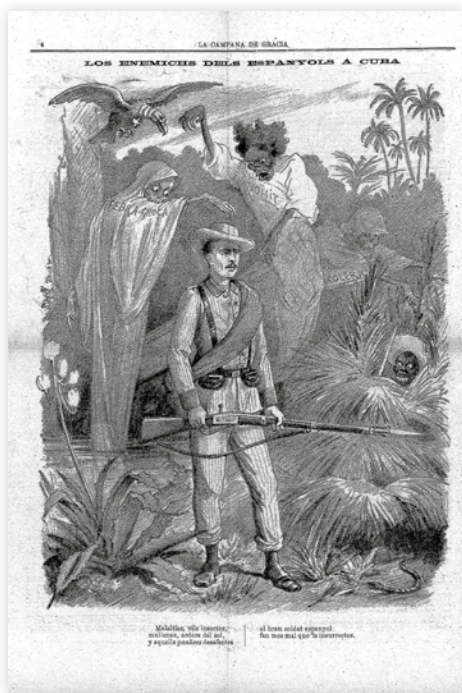
arrenca el 10 d'octubre de 1868 uns dies abans que a la Península es visqui la Revolució de 1868, La Gloriosa, també coneguda per La Septembrina.

«L'objectiu principal del present article, que publiquem en dues parts, és aportar dades sobre els soldats riudomencs que van participar i malauradament morir a la Guerra d'Independència de Cuba (1895-1898)»

S'inicia amb l'anomenat crit de Yara i suposa el primer episodi del procés independentista. Denominada per la historiografia com la Guerra dels 10

anys, pel fet d'estendre's en el temps entre 1868 i 1878, se li dóna fi amb el conveni o pau, del Zanjón. A aquesta primera pàgina n'hi segueix una altra de menor intensitat, l'anomenada Guerra Chiquita, que arrenca un 24 d'agost de 1879, i que després d'alguns èxits menors dels rebels, va acabar amb la seva derrota definitiva el desembre de 1880. El 1880 s'inicien catorze anys de suposada estabilitat, catorze anys en què si s'haguessin fet bé les coses potser no s'hauria arribat a la situació a què es va arribar. I així arribem a 1895, any que començava a la colònia amb un clar malestar; els presagis que alguna cosa negativa s'estava gestant eren més que evidents.

Piedra Martel, ajudant de camp d'Antonio Maceo³, afirma en el seu llibre autobiogràfic que «en los primeros días de enero de 1895 todo estaba listo, dentro y fuera del país, para comenzar la jornada»⁴. De la mateixa manera s'expressava l'escriptor i periodista Manuel de la Cruz, el qual, per encàrrec de José

Els enemics espanyols a Cuba. Pàgina 4 de la revista La Campana de Gràcia, publicada a Barcelona el 7 de setembre de 1895. S'hi reflecteixen gràficament els enemics dels espanyols a Cuba: la febre groga, el vòmit negre, el còlera i, en menor mesura, el mambí, entre d'altres.

Martí⁵, va recórrer l'illa al llarg dels últims mesos de 1894 i primers de 1895, per tal de conèixer la situació imperant en les diferents regions i preparar el país per a la guerra que es gestava a l'exili. Les vigílies de l'aixecament del 24 de febrer, escrivia sengles cartes a Martí en què deia: *«La Habana, Diciembre 21, 1894. Nuestro problema político no se modifica, antes se complica y agrava con vertiginosa rapidez. Ya vuelve a imperar en las conciencias la persuasión de que nuestro problema no tiene otra solución que la fuerza»* i *«Habana, 15 de Enero, 1895. Nótase en los ánimos un estado idéntico al que precedió el levantamiento de Yara»*⁶.

Amb un ambient prerevolucionari arribem al 24 de febrer de 1894, diumenge de Carnaval, dia en el qual s'inicien en diversos llocs de l'illa de Cuba –Baire, Jiguaní, Ibarra, Bayate, Calicito, Guantánamo– el que seria l'últim capítol de la guerra d'independència. La data escollida no és intranscendent; a la Península, la cort es trobava immersa en les celebracions i com bé recollia el Diario de Barcelona, en la seva edició del 26 de febrer *«la suspensión de las sesiones con motivo de las festividades del Carnaval proporciona á los hombres políticos un pequeño descanso, (descanso que) cada cual aprovecha (...) para dedicarse*

«Del 8 de març de 1895 fins l'1 de gener de 1897, Espanya va enviar a l'altra banda de l'Atlàntic la xifra de 180.546 homes»

*á sus particulares negocios ó á las atenciones de su familia»*⁷.

Els primers dies després dels aixecaments són confusos. Els diaris intenten demanar confirmació dels esdeveniments via Ministeri d'Ultramar; l'únic que obtenen és la gran reserva que mantenia el Ministeri i que no deixava traslluir res. Finalment, la tarda del 28 el Consell de Ministres es reuneix per prendre les primeres decisions. Aquest mateix dia, directius de la Companyia Transatlàntica ja tenen els primers contactes amb el Ministeri de la Guerra; s'ha d'organitzar l'enviament de tropes per sufocar la

rebel·lió que s'està vivint a Cuba.

Les primeres unitats marxen a l'illa entre els dies 8 i 20 de març des dels ports de sortida de Barcelona, Cadis, Santander i València. Serveixi una dada per quantificar l'enorme esforç que va fer l'Estat espanyol: del 8 de març de 1895 fins l'1 de gener de 1897, Espanya va enviar a l'altra banda de l'Atlàntic la xifra de 180.546 homes. Hi va haver més enviaments i més homes fins arribar a la increïble xifra de 200.000 homes.

Per davant, més de tres llargs anys de dura guerra que va acabar per Espanya amb el que es va anomenar «El desastre». Amb unes firmes, el 10 de desembre de 1898 es deia adéu a les últimes colònies d'ultramar i es vivia una significativa humiliació especialment després de tant d'esforç en vides humanes i en diners. Com molt bé van dir els principals líders polítics de l'època: *«hasta el último hombre y hasta la última peseta»*.

La mort del soldat

El 24 de febrer de 1895 a Cuba s'inicia un alçament revolucionari la finalitat del qual era aconseguir la independència de la corona espanyola. En aquest procés es van utilitzar tots i cadascun dels matisos útils que a una guerra es puguin aplicar. En el camí, llarg camí, més de tres anys de guerra, les llistes que relacionen morts, ferits, malalts o mutilats són llargues, també massa llargues. Igualment en aquest temps es va mutilar el significat de paraules com *deure, pàtria, honor o victòria*. De xifres per a aquesta contesa n'hi ha les que vulguem buscar, però d'entre totes les que disposem nosaltres n'assenyalarem una que creiem propera a la realitat. Frederic de

Madariaga, militar i escriptor espanyol que va combatre a les Antilles, el 1899 treia a la llum un llibre, *Cuestiones Militares*, en què recollia el nombre total de morts per la campanya de Cuba: 54.682 morts. Darrere d'aquesta xifra tan alta i d'aquest nombre tan elevat de baixes hi ha moltes i diverses raons, contra algunes de les quals poca cosa es podia fer per contrarestar-les.

La fi de tota guerra és la victòria, però els insurrectes cubans van ser conscients des de l'inici que el seu triomf no seria ràpid, que la seva victòria no seria ni a curt ni a mig termini, sinó que si arribava seria fruit d'un lent i constant assetjament i desgast de la part espanyola. El propòsit no era altre que erosionar i deteriorar les columnes espanyoles colpejant-les una i altra vegada, aquestes columnes,

«El 24 de febrer de 1895 a Cuba s'inicia un alçament revolucionari la finalitat del qual era aconseguir la independència de la corona espanyola. En aquest procés es van utilitzar tots i cadascun dels matisos útils que a una guerra es puguin aplicar»

i els combois d'avituallament, i la indústria que mantenia l'economia (el sucre i el cafè)... tot plegat per intentar demolir l'enemic en totes les variants de la seva moral.

L'estratègia militar mambisa⁸ va ser clara des del principi: la guerra havia d'arribar a tota l'illa i aquesta havia d'infringir el mal suficient com per posar Espanya contra les cordes. El pas del temps, que lentament i inexorable aniria minant la moral del soldat i la de la seva metròpoli, van conduir al declivi d'Espanya i a la victòria final.

Les principals premisses de la guerra mambí van quedar explicades en una successió de documents que s'inicien amb el *Manifiesto de Montecristi*, redactat per José Martí i signat per ell i per Màxim Gómez, amb data 25 de març de 1895, a la República

Sala de medicina de l'Hospital Militar Alfons XIII de l'Havana. Imatge extreta del llibre *La Ilustración española y Americana* (Madrid, 30 de maig de 1897, pàgina 325).

Embarcament de tropes a Cuba. Font: *La Ilustracion Nacional* (Madrid, 20 de marzo de 1895).

Dominicana. En aquest document queden exposades de manera clara les causes per les quals el poble de Cuba es llança a la lluita i aclareix també que la guerra d'alliberament no era contra el poble espanyol, sinó contra el règim colonial. Un mes després, el 26 d'abril,

veu la llum una circular dirigida als caps rebels, seguirà la del 28 d'abril com a Circular política de la guerra, o la del 12 de maig adreçada als caps i oficials de Jiguaní. Però no serà fins a la Circular del 14 maig quan s'exposin les directrius i conceptes essencials de

com ha de ser la guerra a seguir contra els espanyols. Aquestes premisses són de forma abreujada les següents: l'enemic ha de ser sotmès a un setge metòdic i unànim; cal privar l'enemic de tots els recursos de què disposa; la guerra té el deure de destruir tot el que ajudi a l'enemic; les ciutats han de ser aïllades de tot recurs; cal tenir els homes disciplinats.

La realitat de l'illa era que una elevada proporció de soldats omplia, incapacitada per al combat, els hospitals existents a Cuba, on senzillament no es donava l'abast a l'atenció de malalts. Es diu que el 1897 el llavors cap del govern d'Espanya (Sagasta) va dir: «*La guerra de Cuba nos cuesta cien soldados al día que mueren allí*»⁹. Una dada ens ajudarà a clarificar el que estem dient: l'any 1896 van ingressar només en els hospitals de la província de l'Havana la xifra de 95.611 malalts. Un any després [1897] tan sols en un hospital, a l'Hospital Militar Alfons XIII, avui General Calixto García, es van produir 44.828 ingressos principalment per presentar malalties infeccioses i contagioses alhora.

Però a més de les premisses apuntades adés n'hi ha altres no menys importants com ara: la pèssima organització sanitària de l'exèrcit espanyola a l'illa, l'extremada joventut de la tropa i la seva inexperiència militar, una alimentació escassa i de mala qualitat, el sobreesforç físic dels soldats, la manca del merescut descans, especialment el nocturn, les malalties infeccioses i com no la mort per accions en combat.

Acabem aquesta primera part de l'article que publiquem a *Lo Floc* amb dues citacions corprenedores. Per una banda, Sievert Jackson, metge d'Infanteria de marina, afirmava: «*he visto á nuestros soldados carecer absolutamente de todo, sirviéndoles por todo alimento algunos duros mendrugos de galleta que no para todos alcanzaba, y algunos puñados de arroz cocido en agua, sin más condimento que la alegría con que le comían*»¹⁰.

La malaltia infecciosa més important a què van haver de fer front les tropes va ser la del vòmit negre o febre groga, la principal característica de la qual és que altera la coagulació de la sang i produeix hemorràgies internes, que entre altres signes ocasiona vòmits que acostumen a tenir un color vermell fosc ennegrit en coagular-se, d'aquí el seu nom. La segona i última citació que havíem promès fa referència a aquest malaltia: «*...la lengua primero húmeda y blanda, [...] mientras la lengua está húmeda no hay sed, pero tan luego está seca, la sed es inextinguible, la boca siempre pastosa, rara vez amarga. [...] a veces náuseas acompañada de violentas contracciones, ansiedades vivas y dolor cruel en el estómago. [...] La lengua, labios y dientes se cubren cada vez más de un limo espeso y negruzco, las náuseas son más raras pero van seguidas de vómitos y en las materias arrojadas hay estrías negruzcas parecidas al poso del café...*»¹¹ »

Notes

1. Mingote Tarazona, Policarpo. 1887.

Geografía de España y sus colonias. Lleó: Establecimiento Tipográfico de los Herederos de Miñón, p. 7.

2. Article 3 del Tractat de Pau entre Espanya i Estats Units. *Gaceta de Madrid*, 123 (3 maig 1899).

3. Antonio Maceo Grajales (Santiago de Cuba, 14/6/1845 – Punta Brava, 7/12/1896) va ser un general cubà, segon cap militar de l'exèrcit rebel.

«La malaltia infecciosa més important a què van haver de fer front les tropes va ser la del vòmit negre o febre groga, la principal característica de la qual és que altera la coagulació de la sang i produeix hemorràgies internes»

4. Piedra Martel, Manuel. 1979. *Mis primeros 30 años*. L'Havana: editorial Letras Cubanas, p. 82.

5. José Julián Martí (l'Havana, 28/1/1853 – Dos Rios, 19/5/1895) creador del Partit Revolucionari Cubà i principal promotor i organitzador de la Guerra del 95.

6. Citat a: Céspedes Quesada, Carlos Manuel. 1919. *Manuel de*

Quesada y Loynaz. Anales de la Academia de la Historia. L'Havana: Imprenta el Siglo XX, vol. 1, pp. 160-191.

7. *Diario de Barcelona* (Barcelona, 26 de febrer de 1895). El *Diario de Murcia* (Murcia, 26 de febrer de 1895) diu a la secció «Alcance Postal» datada a Madrid el dia 24: «Con motivo de la fiesta de hoy los círculos políticos han estado desiertos. En el salón de conferencias no ha habido nadie». El Siglo Futuro de Madrid recollia el dilluns 25 de febrer a la secció «Últimos Ecos» el següent: «*todo parecía estar tranquilo; algunos ministros se disponían á marchar de caza; hasta el miércoles no debían de reunirse en Consejo*».

8. El terme 'mambí' s'utilitza per referir-se als guerrillers independentistes cubans que van participar a les guerres per la independència de Cuba.

9. Citat a Roig Leuchsenring, Emilio. 1950. *Cuba no debe su independencia a los Estados Unidos*. L'Havana: Sociedad Cubana de Estudios Históricos e Internacionales, p. 24.

10. Sievert Jackson, J. 1893. *Higiene militar. La alimentación del soldado*. San Fernando (Cadis): Capitanía General –Estado Mayor– Sección Tipográfica, p. 8.

11. 1989. *Diccionario de fiebres esenciales: compuesto y traducido del artículo fiebres y otros varios contenidos en el Diccionario de Ciencias Médicas, que actualmente está formando en París una grande sociedad de sabios*. Madrid: Librería de Pérez, pp. 46-49.